

Fitxa per la Nules-pèdia / Museu de memòria oral

Títol de la compilació	<i>Testimonis de jocs i joguets</i>
Data de publicació	Diumenge 22 de desembre de 2019
Participants	Aitana Gil, Mercé Gil, Dolores Carratalá, Rosa Catalá, Maruja Tortes, Alejandro Gavara, Federico Cardona, Vicent Montagut, Vicente Lucas, Glòria Alagarda, Juan Fuertes, José Flich
Organitzadors	Manel Alagarda, Miguel Ángel Sanz i Susana Tusón. Produït amb motiu de l'exposició "Joguets d'Antany" organitzada per l'ajuntament al Museu d'Història de Nules durant les festes nadalenques de 2019-2020
Categories	Jocs, escola, festes, tradicions
Data i lloc de les entrevistes	16 de novembre i 7 de desembre de 2019 a l'edifici Natiu (antiga cambra agrària)
Equip entrevistador	Etnograma (Nelo Vilar i Laura Yustas)
Enllaç	https://youtu.be/daf_qwqVXBA
Extracte	https://youtu.be/3xEI5kSnE1A
Vídeo extra 'Joguets amb història'	https://youtu.be/TptwrTUuXhE

En novembre i desembre de 2019 vam entrevistar a una sèrie de persones amb motiu de l'exposició 'Joguets d'antany', oberta al públic en el Museu d'Història de Nules durant el període nadalenc de 2019-2020. Entre les persones entrevistades tenim una varietat d'edats que va dels 5 als 84 anys. Això permet que este grup d'entrevistes siguin una mostra (humil, però significativa i interessant) dels canvis que s'han produït al poble en els últims huitanta anys, sempre tenint com a centre els jocs al carrer i els canvis a la indústria i la relació amb els joguets. Hem comptat, a més a més, amb els testimonis de Juan Fuertes Palasí (veí de la Vall d'Uxó que ha publicat recentment un llibre dedicat a la història dels joguets a la Vall, molt propera a la de Nules), així com de José Flich i

Federico Cardona, personatges clau del comerç local de joguets durant dècades. Este plec de testimonis recull moltes visions diferents i per això és un document ric en vivències de dones i homes del poble que han viscut les seues infanteses en moments històrics molt diferents.

Sinopsi:

Anècdotes i vivències d'onze persones del poble i un investigador de la Vall sobre els canvis en la celebració dels nadals, en els joguets i en els jocs típics de la infància. Un recorregut per la visió que cada generació ha tingut sobre els i les més xicotetes de la casa.

Transcripció:

Què heu demanat?

Aitana Gil-. [Risses] El supermercat de la Barbie.

Mercé Gil-. Lo de la Barbie dels gossets. I un gosset que cria.

Sí? Voleu un gosset pa casa?

Mercé-. No! Uno de Barbie.

Abans hi havia menys regals que ara?

Glòria Alagarda-. Sí. Prou menos. Demanàvem... fèiem la carta, demanàvem moltes coses... a lo millor similar, perquè la cantitat de joguets que demanen elles se pot considerar que és la mateixa que demanàvem nosaltres: tres-quatre joguets. Perquè jo recorde fer la carta i quan elles la escriuen demanen, demanen, perquè veuen molta quantitat de publicitat en la televisió, en els catàlegs... nosaltres no teníem catàlegs per a vore i el fet de vore catàlegs implica el "açò"... "açò"... de cada pàgina els agrà dos o tres coses. Nosaltres no teníem... jo no recorde vore catàlegs. Recorde que eixien publicitats en la tele... pues Nenuco, les típiques... la Nancy, la Barbie... encara que jo sols recorde el Nenuco de vore en televisió i Playmobil també i després altres... Falca que ara no sé si està. Diferents que ara ja no existeixen. I Barbie no el recorde ara que elles... tant els agrada la Barbie, a mi no m'agradava la Barbie. I elles els agrada i ne tenen una barbaritat. Però de cantitat de demanar els xiquets jo crec que demanen el mateix ara que abans, perquè... però no teníem tanta cantitat per a poder demanar.

Com triàveu els joguets?

Glòria Alagarda-. Era els veies per la televisió i després anàvem a la plaça però passàvem per diferents tendes. O bé per la tenda de Flich que anaves per la Capella i anaves cap a la plaça o anaves pel carrer Major que passàvem per la tenda de Cardona. I era una emoció entrar a vore els joguets! "Ai, a vore quins joguets n'hi hauran nous!!" "Ai, pues a mi m'agradaria un carret", "ui, un Scalextric" o "el Playmobil del Zoo", dels que foren. I clar, arribàvem i era una emoció... "ai, pues han dut açò", "ai, guarda-m'ho, guarda-m'ho, eh, apunta-ho que este joguet m'agrada a mi". I el fet de... jo recorde el moment d'entrar en la tenda i dir "este joguet, este". I era un joguet el que volia. I encara jo tinc la imatge de vore el Baby Feber amb la seua motxileta. Sí, sí, jo tinc eixa

imatge. Amb tot el seu set. I després pues arribar a casa el dia del Rei i jo “ai, el Baby Feber”, una emoció de vore que era el mateix. “I la motxilla? Ai, pues s’han oblidat de la motxilla”, però bueno, tenies eixa... lo típic. Que ara elles lo mateix: si demanen algo i no els arriba pues tampoc passa res.

Juan Fuertes Palasí-. I tot en la propaganda de la tele... que, pues era un altre descobriment de la meua època, dels anys 60, la televisió. Molts xiquets d’eixa època encà tenim en el cervell les cancionetes aquelles... per aquí ho conte (en el seu llibre *Vall de Uxó, sus niños y sus juguetes*. Vila-real: Divalentis 2013)... ixes cancionetes de... “las muñecas de Famosa se dirijen...” i moltes més: “juguetes de la señorita Pepis”... com estava això? Ixes cancionetes que se te quedaven allí i les estaves repetint. Clar, això t’entrava per la vista i... en fi, quan destapaves els regals i veies allò allí era fantàstic.

Recordes els venedors de les tendes?

Glòria Alagarda-. Jo recorde d’estar davant del mostrador per exemple amb Fede en Cardona d’entrar i dir-li “guarda-me’l, eh, guarda-me’l” i jo d’escriure una carta i demanar-li algo per a d’ell. “Xt, tu guarda-me’l que jo te demanaré algo per a tu”. I jo li escriví. Sí, jo recorde haver demanat algo... clar, per al que venia els joguets, el que tenia la tenda. Ell tenia... era una drogueria i venia productes de neteja... però quan arribava, no sé la època... si seria ara novembre... no recorde el mes, que carregava tot de joguines [5 min]. O anar tamé allí a Flich i vore “ai, este carro què bonico per a la nina!” Sí, era pues la emoció que tenen elles igual, però en diferents llocs perquè s’han perdut les tendes tradicionals i no tens ixes... però és lo que hi ha.

Anaven xiquets/es a vore la tenda?

Federico Cardona-. Per ma casa ha passat tot lo poble. Va ser el primer establiment que se va obrir després de guerra a Nules tamé.

José Flich-. Ui, els escaparates jo tots els dissabtes... jo tenia el escaparate perquè era on està el carrer San Bartomeu número 1, el que fa cantó en el carrer la Capella. Açò ho he tingut jo 24 anys, tot escaparate. I els dillunsos de matí jo el cristal el limpiava que estava tot ple de mocs... i tot dels xiquets allí [*inintel·ligible*] [risses]. Però de pipes i tot allí als joguets... ixe, l’atre... Sí. Tota l’escampà. Menos mal que no han trencat mai cap cristal perquè eren grossos, que això és un perill perquè el cristal que hi ha allí és gran. Si vas tu allí ara n’hi ha una cafeteria.

Què agradava més?

José Flich-. Si te portes bé bé, te deixen això, però si no no, però en acabant la sorpresa és lo que més agraeixen que lo atre, perquè pareix que com demanes això ja te penses que t’ho tenen que deixar.

Escrivíeu als Reis?

Rosa Catalá-. Ui, sí, pues no [*inintel·ligible*] mon pare d’escriure la carta, i el comboi d’anar a tirar-la i tot. Sí, mosatros hem estat a muntó malcriades! Malcriades no, però teníem unes mares que aprofitaven pa tot.

Vicent Montagut-. Pues lo que entones s’estilava, escriure la carta als Reixos, encara no n’hi havia ací el viatge del carter del rei... els pares te dien que anaven a Castelló a tirar-ho al busó... escrivíem la carta sempre un poc dirigits des del que ja un poc els

pares te ficaven al cap... I lo que sabíem mosatros en casa és que no podíem demanar mai cap pistola ni revòlver. Mai. Mon pare en la vida. Home, mosatros venim d'una família que tamé en la guerra ho va passar com ho va passar, que ara no és moment de comentar coses d'allà. I en ma casa les armes els donaven repelús. Si juàvem a indios i vaqueros... mosatros si teníem que agarrar una pistola mos la tenien que deixar els amiguets, mosatros no en teníem mai.

Teniu joguets antics a casa?

Aitana Gil-. I tamé tenim un... tres Nenucos antics d'ella (de sa mare) i una que li hem ficat la Puxi però no sé com li dia la mamà [risses]. I un Mickey Mouse de pelutxe.

I de la iaia ne tenim alguno?

Aitana Gil-. No, crec que no.

Mercé Gil-. Sí! Una Barbie!

Aitana Gil-. No, és de la mami! Ah, sí, i una sirenita que ara va coja perquè li falta una cama.

Ai, pobreta.

[risses].

Quan us fan regals?

Mercé Gil-. En Navidad.

Aitana Gil-. En els sants, aunque jo no tinga i [*inintel·ligible però molt graciós*].

Glòria Alagarda-. Nosaltres era sobretot els reis i quan eren els aniversaris, i el sant perquè clar a lo millor en la nostra casa... però el dia de joguets com a tal era el dia de reis. En aniversaris tamé, algun joguet tamé. Però ara... i quan acabàvem en la escola... de dir "heu tret bones notes, pues un joguet", però no era com ara. Ara per res tenen un joguet i culpa és nostra. La culpa la tenim mosatros: els pares, els iaies... que a vegades dius és que no fa falta tant, però és aixina. I els reis pues se porten molt bé i clar és lo que passa, pues tenen molts joguets. Però la culpa és dels... això, de que comprem moltes coses als aniversaris...

El joc estava també com molt localitzat en el temps, per lo menys l'adquisició del joguet. Els reis...

Juan Fuertes-. Sí, això era una il·lusió grandíssima. La única llàstima és que al dia siguint te tenies que anar al cole, a escola, no te donava molt de temps de jugar **[10 min.]**. Ara està el Papà Noel que encara tens tots els nadals pa jugar. Però el dia de reis era una il·lusió grandíssima, tots estàvem esperant ixe dia.

Us deixaven coses de profit?

Dolores Carratalá-. El regal pues uns paraigües, el xubasquero quan plovia, una bolsa... una cartera pa anar a escola... tot el complement de pintures i coses d'ixes, perquè jo la pintura i això tamé tenia afició. I a l'any siguint "pues què demanaràs?" jo dic "jo que sé" i entonces me varen fer un rellonge, coses de profit... no com... Juegos Reunidos pa jugar un poquet...

Rosa Catalá-. De profit, mira. A Solita un bolillero, a mi quan ja era fadrina una màquina de bordar [risses], pa treballar. La qüestió era tindre'ns en casa i que no isquérem, ben dominades per les mares. Però mosatros totes pagaes, Carmen havia estudiat i Maria Teresa la vaig ensenyar jo a bordar i va continuar bordant.

Algun regal que recordeu especialment?

Maruja Tortes-. Mira, sí, que me van deixar un ninet de porcelana, que entonces els tenia els que els tenia, vestidet molt bonico, i els anàvem a ensenyar-los els reixos a casa els tios i tot, a vore, si te deixaven algo pues tu agarraves algo. Pues a casa mon tio Jaume, no sé si te'n recordes tu, germà de mon pare, pues bueno, vam anar allí tamé que era el germà més major de mon pare i jo anava amb el carrer i amb el ninet, i el vaig traure pa vore perquè "ah, què bonico, a vore, a vore!" Me va caure i com era de porcelana...

Alejandro Gavara-. Jo tenia un tio, germà de m'auèla, que li dien Alejandro i me mirava diferent i me va fer una bicicleta de rodes macisses i pinyo fijo! I me'n recorde que rodava els cantons i al cantó no sabia girar, estropeçava i au, avant.

Federico Cardona-. La primera bicicleta infantil que va entrar en Nules va ser la meua, pa reixos. Me la van portar des de Madrid. Des de Madrid perquè mon pare tenia un germà en Madrid i li va dir "Pepito, veas a ver si me consigues... -no, n'hi haven bicicletes ni res-, mira a ver si me consigues una bicicleta para en el nene". I li la va enviar en l'ordenari a València i en València mon pare va anar a arregar-la en Emo el del cine, que era un senyor que tenia aquí un cine que eren amics, a arregar a l'ordenari la bicicleta. I me la van portar en el cotxe de línia en el braç, sentats. En el braç me la van portar. No podia ixir al carrer perquè tots els xiquets del poble venien darrere! [risses]

Vicent Montagut-. A més és que teníem els jocs que duen els reixos: bicicletes, Juegos Reunidos... o siga que de tota classe de jocs. En ma casa per fortuna sempre mos han tractat bé els reixos i tal, i era ixa la època.

Vicente Lucas-. Y recuerdo que un año tendría yo pues 7 u 8 años y los reyes me trajeron un carrito... un carro, con un caballo de cartón que iba allí enganchado al carrito y yo pues tiraba del caballo... pero aquello me sonaba a mí muy mal... "esto no...". Fuera el caballo de aquí y cogí un perro que tenía bastante guapo, muy parecido a un pastor alemán y era muy obediente aquel perro porque sabía que si nos... y lo enganché al carrito... con unas cuerdecitas y aquí al cuello una bufanda para que no se hiciera daño y allí me fui yo por toda la calle San Pascual y luego por la calle Ancha... a caballo yo del carrito y el perro andando. Que fue pues... más de una hora. Pero el perro se ve que cuando llegó a casa y yo el desenganché para que fuera a beber o lo que fuera, cogió y se largó, dice "a mí ya no me pillas hoy, ¿eh macho?". Pero eso era lo que hacíamos antes. Nos hacíamos los juguetes los chiquillos. Con una cajita de cartón hacíamos... el que tenía afición al carro allí cargaba cuatro piedrecitas, de caballo era un ladrillo... en fin.

Federico Cardona-. Sí, jo m'agradava... jo me col·leccionava... perquè els Mecanos venien en sèries: el número 1, el número 2, el número 3... i s'acomplaven uns en els altres i jo tots els anys me deixaven un Mecano i anava formant formant. Hasta que... vaig tindre tota la col·lecció dels Mecanos, però me deixaven una vegà a l'any [15 min.].

Era tot de ferrets. No era de madera ni res, perquè estaven los rompecabezas que eren de madera, que no tenien res que vore en els Mecanos.

Els joguets han canviat?

Juan Fuertes-. Pues a l'aparèixer les nines, el plàstic en tots els colors, en tot aquell atractiu i damunt si parlaven o si se feien pis... o si caminaven... pues això era fantàstic, això era fabulós. I tot a un preu barato, pues accessible ja a les famílies ixes del Baby Boom. El món del plàstic va ajudar molt a proletitzar el joguet. Va estar ja a l'alcanç de qualsevol família pues perquè se vaen abaratar molt els joguets. Fortis... els fuertes aquells de Comanci i tot allò hasta les nines.

Federico Cardona-. Un cànvit grandíssim. Perquè per exemple quan va ixir la famosa Nancy -que entonces les nines eren grandotes i tal-, quan va aparèixer la Nancy pareixia que tenia que ser una bÍrria, que no tenia que tindre èxit i va ser el èxit de totes les nines, la famosa Nancy. I encara existix.

José Flich-. Els joguets han canviat però quan eixia un joguet estava dos o tres anys en boge i en acabant s'acabava, però als quatre o cinc anys o sis tornava a eixir el joguet, com el Simón, com el Cinexín... i totes eixes coses. Els clicks de Famobil que han anat evolucionant, i sempre sempre... passaven dos o tres anys però en acabant tornaven. El joguet sempre és igual, lo que passa que va canviant, tornen altres coses... però en acabant tornen a lo antic, a lo mateix.

Quins han sigut els joguets més populars?

José Flich-. El meu fill encà té els clicks de Famobil. I els té guardats pal fill, i el Cinexín. I el Burrito Tozudo. Vostè se'n recorda del Burrito Tozudo que pegava parells? Pues el te tamé. I un Scalextric. Tamé el té. La nina que més èxit ha tingut és la Barbie i la Nancy. Barbies i Nancys. Nancys n'hi han, però cada vegada trauen més i més i no s'acaba i la Nancy lo mateix. En acabant les altres ja passen, la Rosaura aquella grandota, pues va haver dos anys i en acabant la Rosaura no res, però la Nancy tots els anys, la Barbie tots els anys. Per què? Perquè és això. I en acabant els joguets com el Simón, se'n va anar i ara tornarà el Simón. Lo de clicks... pirata... tot és lo mateix, i el Cinexín. El únic que no trauen ara és el Tozudo. El Burrito Tozudo.

Susana Tusón-. Sí, els meus fills tenen el Tozudo.

José Flich-. Sí, però quants anys fa?

Susana Tusón-. Ah, pues...

José Flich-. Però ja fa a muntó d'anys però en acabant no. Però en fi, van canviant i en acabant estan quatre o cinc anys i tornen i tornen, hasta que ve la moda.

Federico Cardona-. I després de atres joguets pues... un período van estar eixint coses i tal, com Juegos Reunidos i moltíssims més, els Mecanos que tamé eren molt bonicos... I les nines pues, la Muñeca Mamá [*Luchy Mamá, de Jesmar*]... Las Pitufinas... no, las Pitufinas han sigut después. N'hi haven unes que eren xicotetes... com se deien?

Susana Tusón-. Barriguitas?

Federico Cardona-. Las Barriguitas, que van fer les paretetes. Las Barriguitas, la Muñeca Mamá, después el Llorón... això eixia tots els anys.

Ara es tracta d'una altra manera als xiquets/es?

Juan Fuertes-. Els xiquets pràcticament hasta els anys 50 han sigut adults en miniatura. Un xiquet només tenia ja la edat de manejar-se ja començava a treballar i una xiqueta lo mateix. El xiquet pues en el cas de la Vall fer espardenyas i la xiqueta pues a servir en alguna casa o ajudar en casa, ajudar en la cuina... etcètera, etcètera, els rols de sexe pues estaven molt marcats. I només poder, a penes en 11 o 12 anys xiquet o xiqueta ja a treballar. Entonces no tenien infància, no tenien absolutament infància. És... fixeu-vos hasta els anys 40, ben avançats els anys 40, quan ja les investigacions dels psicòlegs i dels psiquiatres... Freud i Piaget i tots estos, ja indiquen que el món infantil no té res que vore amb el món de l'adult [20 min.]. Ja s'escomença a vore que el seu món de fantasia és ben distint del d'una persona major, ja s'escomença a alimentar tota ixa època de la infància amb ixa fantasia. Les famílies més pudients, perquè clar les famílies proletàries pues lo que estem comentant, a treballar lo antes possible. Entonces els xiquets no tenien infància. Clar, antigament tenien... els poquets joguets que n'hi havien eren joguets de xapa, de llanda... pues perquè el plàstic no existia evidentment, tenien accés a ixe tipus de joguets les famílies amb més possibles, amb més diners i per ende, per major abundància tamé eren les famílies que tenien un cert nivell cultural. Eren famílies pues que com eren burgeses havien pogut accedir a uns estudis, entonces tenien certa sensibilitat cap als menuts de la família, cosa que el món dels treballaors pues no tenia perquè no podia. Entonces el tracte amb la infància era distint. Les famílies que tenien ixa sensibilitat pues els proporcionaven algun joguet i encara podien disfrutar de la seua infància. Les famílies ja dic, burgeses o aristocràtiques per descomptat. Tot açò se proletaritzava com dic en els anys 50 i els anys 60.

Tens o has tingut molts joguets?

Aitana Gil-. Uf, tenim...

Mercé Gil-. La mami que cuente.

Aitana Gil-. Més de mil segur!

Mercé Gil-. Igual que jo, quan [*inintel·ligible*].

I encara vos agraden els joguets? Encara voleu més?

Aitana Gil-. Sí!

Mercé Gil-. Me encantan los juguetes!

José Flich-. Pocs, balons de goma i avant. Balons de goma i te feien "a dormir prompte si no no hi ha reis!" i quan t'alçaves ja t'alçaves en el baló pegant voltes pel llit. I au. I cuidao no se't punxara el baló que ja no tenies atre. I avant. I les dones, les xiquetes, pues una nina de drap i punto. Ara no, ara tenen de tot i tot electrònic i tot.

Juan Fuertes-. Jo sóc nascut en el any 60, en 1960 i puc dir que he tingut la sort d'haver nascut en ixa època perquè ja el món de la infància era distint i el del joguet tamé. He viscut la època del plàstic, del naixement del plàstic, això és tamé... n'hi ha ahí moltíssim que contar perquè la fabricació de joguets és molt més econòmica, el joguet és molt més resistent... ja les famílies pues... el Baby Boom... les famílies escomençaven a tindre, ja no és allò de la postguerra, ja escomençaven a tindre dinerets, ja escomençaven a prestar més atenció als seus xiquets i ja dins de les famílies ja

s'escomençava -molta més varietat tamé- a disfrutar del joguet. La televisió. Una altra fita, l'aparició de la televisió amb la publicitat. Tota la varietat de joguets mos la ensenyaven per la tele. L'aparició del plàstic tamé possibilita l'abaratament dels joguets i tamé entren ahí les paraetes: els joguets barats. Tu anaves a una paraeta i amb una pesseta o amb un duro tenies un joguets i n'hi havia pues moltíssima varietat -ajudat pels telefilms de la època, pues els vaqueros, dels soldats...-, te compraves un soldaet o te compraves un vaquero o un indio i anaves fent la teua col·lecció i les teues batalletes.

Bueno, vosté prompte a treballar, imagine.

Rosa Catalá-. Jo sí. Jo als 10 anys. Em van traure de l'escola i em van posar de passejaora dels meus germans.

Maruja Tortes-. Tot en casa, tot en casa.

Rosa Catalá-. Als 14 anys o 15 vaig anar a l'acadèmia Albi a dependre una miqueta perquè ma mare dia "esta xiqueta, pobreta", però després quan ella ja estava disponible jo a l'acadèmia Aldi. Vaig dependre comptabilitat i m'ha aprofitat molt, perquè no he quebrat fins ara [risses].

Juan Fuertes-. La xiqueta tenia que ser dona prompte. Entonces -no sé si se vorà per la càmera- li fiquen hasta pits [25 min.]. La disfressen de dona major ja amb una nina per a què pareguera ja una dona i damunt li fiquen pits artificials. N'hi havia pressa en què els xiquets pues se feren adults.

Adulta, fèrtil i treballadora.

Juan Fuertes-. Sí, sí, tota enjoià amb els seus collars i tal... una dona en miniatura.

On jugueu?

Aitana Gil-. Dalt a on està la tele i baix a on estan totes les caixes del joguets que un dia comptarem però...

Mercé Gil-. En casa.

Jocs a casa o al carrer?

Juan Fuertes-. El joc en el carrer era pues un poc compartir amb altres xiquets el oci, el teu oci, mentres que el joguet era algo més íntim, era algo que tu tenies en casa. A vegades podies juar en un altre amiguets, però ja te podies fer tu la teua fantasia, la teua composició en el teu cotxet, la teua nina, el teu món... i no necessitaves a més gent. El joc en el carrer pues sí, necessitaves de més participació, atra cosa que hui tamé està perduda, tota la camaraderia dels xiquets del carrer que participaven d'ixe joc.

I a l'escola on jugueu?

Aitana Gil-. Cuando plou jo jugue en el pati.

I a què jugueu?

Aitana Gil-. Pues a moltes coses! A mamàs i a bebès, a... al pilla-pilla, al escondite... jo què sé, a moltes coses. En l'arenero...

Mercé Gil-. Yo no tengo arenero.

Aitana Gil-. En el meu col·le n'hi ha un arenero, però ella té coses en el pati, tobogans i coses. Jo tinc porteries i... lo de baloncesto.

I jugues? Fas esport?

Aitana Gil-. Sí, però ixe no.

Mercé Gil-. Yo juego a cosas... bueno, es que a veces no me da tiempo y me tengo que ir...

Jugaves al carrer?

Glòria Alagarda-. Sí, sí que juàvem al carrer. Sí que juàvem. Ara no, ara no se juga. Ara si no és que te'n vas a la montanya i estan... Elles tenen la sort de que anem a la montanya i juen, baixen al carrer, però no se juga. Vas al parc, pues als columpios que diem, però no ixen a jugar amb amiguets per fora al carrer. No se ix. Però jo recorde d'eixir baix de casa a jugar a l'escondite o "anem a casa de l'amigueta que està al costat", ara no se veu.

Juan Fuertes-. El joc en el carrer que hui també està perdut pues pel trànsit rodat que mos ho he desvirtuat, pues el joc en el carrer a banda del fútbol... El fútbol és un joc modern relativament, pues perquè hasta per lo menos els anys 20 no escomença el fútbol com a deport a fer-se com a joc dels xiquets, però antes existia el frontó, el joc en la paret, amb la piloteta. Antes del fútbol. El sambori per a les xiquetes... també en el carrer estava ben dividit el sexe. El joc de les xiquetes era més tranquil, elles tenien que ser pacífiques, no alborotar massa... i el joc dels xiquets tenia que ser violent, tenia que ser mogut...

Vicente Lucas-. Si habíamos de hacer algún partidillo a fútbol, pues nos teníamos que hacer con periódicos y con ropa y con cuerdas un baloncito, que duraba lo que duraba, con cuatro patadas. Pero en fin, eso eran los juegos.

José Flich-. Al carrer, mosatros quan jugàvem jugàvem al carrer. I a pilota. I quan s'acabava la escola entonces no n'hi havia ni repàs ni res, a jugar a la era! Mos sabia mal que se fera de nit perquè ja no podíem jugar. Mos feia falta temps. Al baló, i a para-lo, i al pot... En tot el poble. Tot, tot, tot. I a la serp i tot i a la [*inintel·ligible*], juàvem a tot. Entonces era bonico. Entonces juàvem. A trencar peres tamé [risses]. La malesa existia, però més diferent [30 min.]. Innocent, no és com ara. Antes era... en fin, alguna malesa se feia, però ara les maleses són pitjors.

Vicent Montagut-. I quins jocs n'hi havien? Pues estava el sambori, la ratlla d'Espanya a França, el salta-dòlar [?], allò que saltàvem... a salta-caballos que es dia después. Un jocs molt estrany que era Els cartonets que era... les d'això dels mistos, de les caixetes de mistos tallat i això, ho ficàvem en un còrcul i en la sola del tacó que s'arrancava pegàvem aixina i si el cartonet se n'eixia del còrcul se'l quedava u i si se quedava tirava un atre. I aixina mos distraiem.

Se jugava a moltes coses sense joguets ni res.

Rosa Català-. No, que jo tenia una germaneta que se llevava dos anys en mi i jo me la enduia a la xiqueta i on hi havien xiquets juant me parava jo, juava amb ells.

Maruja Tortes-. Juaves tamé.

Rosa Català-. Pepito Gali, que son pare tenia taller de cotxes, duia unes boles aixina [*senyala que eren boletes massa grans*] i li fèiem “Pepito que mos trencaras hasta les boletes” i claró, com era tan gordo anaven pac a on ell les guiava, la nostra a lo millor se desviava, que eren més xicotetes [risses].

Maruja Tortes-. Jo a les boletes com no guanyava les perdia totes.

Rosa Català-. Jo a la meua germana la assentava a un brancalet i ella estava mirant com jo jugava!

Vicent Montagut-. I al gua tamé juàvem, a les boletes, al gua... se juven molts jocs, tots molt improvisats o molt... aixina. Però mos distraïem.

Juan Fuertes-. Estava el bali-bala. El bali-bala era un tros de fusta que li pegaves a un palet i “yuuuu”, el palet volava i “paaam”. Una espècie de beisbol rústic.

Alejandro Gavara-. Açò se necessita un brançal. I el fiques allí un brançal, se fan dos equipos i se fa un rogle i li dius “bali!” i aquell contesta “bala! -pues ves a ca t’auela Quixala”... “boom”. I si aquell l’empoma ha guanyat la partida, guanyes tu. Ara, si no... l’agarra, fiques el bastó al rogle i aquell tira. Si encerta ha guanyat, però si no comptes en el bastó 10, 12, 15 i són punts en contra. I aixina. I a jugar.

Bueno, hi havia la llegenda de què se traïen ulls i era perillós.

Alejandro Gavara-. No, no, no és joc de xiquets xicotets, és joc de més...

Perillós, tenia punta...

Alejandro Gavara-. Se ficàvem en el mocador o en un drap pa empomar-lo, no en les mans. Això és pues quan anem a tallar els horts, “este és bon garrot” [risses].

I els espais de joc quan era xicotet, a on juven?

Federico Cardona-. Bueno, pel carrer i ací davant lo que estava dient el senyor este, que ací era un hort i ahí pues juàvem a guerres i tot, a salta-caballos que també ha dit ell, a les boletes... a tot lo que venia. Entonces érem molt de carrer i tal.

Juan Fuertes-. Tot açò se feia en el carrer. El xurro-va... era tamé de xiquets pues perquè tenies que botar tota la fila de xiquets acatxats.

I juven en qualsevol puesto, entonces no era com ara.

Rosa Catalá-. Mira, al carrer... el carreró de Guadalupe allí havia caigut una bomba [*senyala el tamany del forat en terra*]. Sí, al cantó, va tirar totes les cases del carrer Major d’un costat i de l’atre. I ahí n’hi havia un rogle com açò de gran de terra i allí eixíem a jugar a les boletes perquè no botaven, al haver terra. Juàvem allí a les boletes. I jo vaig dependre a anar en bicicleta -la bicicleta de mon pare- pel quadro! [risses] En ixe carreró. Després me vaig ciure en una i se acabó.

Maruja Tortes-. [inintel·ligible].

Rosa Catalá-. Que jo sempre he dit el carreró, el carreró de Guadalupe.

Maruja Tortes-. L’ama era ella, Guadalupe, del carreró [35 min].

Vicente Lucas-. Ya en después ya pues... ya sobre todo jugábamos al sambori que llaman, hacíamos las rayas, a saltar... eso era más juego de chicas. Pero nosotros también jugábamos con ellas.

Alejandro Gavara-. Jo m'he criat ací al carrer La Botera. El carrer roder, i he juat lo que és el jardí... ahí mos fèiem cabanyes i ahí juàvem i fèiem hortetes...

Vicent Montagut-. I quantitat de jocs: a la comba i tal, i en Sant Joan era típic anar arrastrant llanderols en una corda que veien tots els d'açò i eren jocs pues molt elementals, molt rústics però que als crios mos omplia.

Juan Fuertes-. El sambori se pintava amb el clarió en terra, quan els carrers ja estaven asfaltats. Això moltes vegades no agradava. Estava la figura del policero tamé que si te veia juar al fútbol en el carrer... Dona't comptar que no molestàvem pa res els xiquets i no deixaven ni juar al fútbol. No molestàvem als cotxes. I sempre tenies que estar en un ull juant i amb l'atre mirant que no vinguera el policero. I tamé molestava lo que dia, pues que les xiquetes pintaren en terra amb clarió el sambori.

Alguna anècdota jugant al carrer?

Alejandro Gavara-. A vora via n'hi haven bales. Segurament quan la guerra van rebentar un tren ahí en la estació i allò estava ple de municions i de coses, i els meus germans se van trobar una pistola i van pegar un tir i van eixir tots corrents [risses].

Jugàveu junts xics i xiques?

Federico Cardona-. Jo sempre he jugat igual, no he tingut mai problemes, he jugat... Com tenia la meua germana que anava en mi... mira si és que jo sóc un poc més major que la meua germana, però sempre hem tingut les mateixes amistats. Entonces nos juntàvem molt... per lo menos cert grupo, mos juntàvem molt amb molta diferència uns i altres. Jo tinc amics que són molt més majors que jo... ara sóc amic dels fills perquè ells han faltat i sóc amic dels fills. Continue les amistats. Igual anàvem xics i xiquets i tal i no...

Vicent Montagut-. Sí, però això normalment ja en un poquet més d'edat, ja quan tenia la pubertat, a Pasqua... mo n'anàvem per ahí pel camp... ja n'hi havia més picardia... bueno, més picardia dins de la innocència que n'hi havia entonces, però sí, ja n'hi havia ixa miqueta de cosa entre xiquets i xiquetes. Però ja érem més majorets. Però de menuts no. De menuts hasta casi érem antagònics, sí, casi renyíem, i tat?, els xics amb les xiques, com si fórem antagònics. Però después passant els anys quan ja tens la edat de la pubertat i això ja te n'anaves a Pasqua junts, ja feies alguna paella junts i tal... i algun berenar...

Federico Cardona-. I quan venia Pasqua i tot això que era lo típic les parelletes: "pues jo aniré en aquella", "tu en aquell" i tal, i era lo típic de la Pasqua, la panereta i "esta serà la meua parella" [risses]. Que això era bonico també.

I a on anaven a Pasqua?

Federico Cardona-. A Pasqua entonces eixíem pel camp. N'hi haven molts motors i anàvem als motors, passàvem el dia de Pasqua allí... o mos reuníem en alguna casa i tal.

Rosa Catalá-. Mosatros [*les xiques*] més a botar. Botar era [inintel·ligible]. Botar era saltar la corda: una miqueta més altet, una miqueta més altet, i la més valenta saltava

per dalt, la que no caïa de nassos. Això dèiem “una miqueta més altet”. Juàvem a Bou redó en la corda. La corda li fèiem un nuc, s’agarràvem totes a la corda i en mig estava el bou. A la que agarrava eixia al mig i totes [canta] “Bou redó de tres, quatre... [inintel·ligible] el bou redó”. I al que agarrava feia, al primer que agarrava eixia al mig i a rodar. Tots a rodar. Xics i xiques. Ahí juàvem xics i xiques i als pilonets tamé juàvem xics i xiques.

Maruja Tortes-. Els pilonets no me’n recorde.

Rosa Catalá-. Els pilonets? [40 min.] Pues mira, un xic darrere i una xica davant. I u que anava en un mocador que fèiem un nuc a la punta, un mocador gran d’ixos de antes en un nuc a la punta i un altre era el que corria. Ixe havia de caçar a ixo, però si ixo se posava davant de tu havia d’eixir el de darrere corrents, si no li pegaven al de darrere. Als pilonets díem. A açò jugàvem a Pasqua, ja érem fadrines ja, no érem xiquets.

L’emoció d’esperar els Reis ha canviat?

Glòria Alagarda-. S’espera igual. La emoció de que ve el Rei... s’espera igual. A lo millor elles perquè són encara... tenen unes edats d’ixa innocència, de ixa emoció de que ve el rei, que... a lo millor d’ací a uns anys no l’esperen igual però jo crec que sí que l’esperaran perquè tant jo “ui, que ve el rei”... i encara que has tingut 20 anys has anat a vore el rei, si has pogut has anat a vore la Cabalgata, ha sigut l’emoció d’arribar... N’hi han cases que arriben els reis quan... “ha vingut i ha passat ja per casa!”, en la nostra casa mai passa abans de... hem de anar a dormir i ja arriba el rei. I ixa emoció d’anar-se’n a dormir és una emoció que des de ben xicotetes ho has vist que és una cosa impressionant.

Quines coses feu en família en esta època?

Dolores Carratalá-. Perquè lo bonico de Nadal és ajuntar-te en tota la família, jocs... i ells tamé disfrutem tots. I ellos, “iaia, tu vols jugar?” i jo “la iaia antes sí que jugava en el tio i en la mami”. I mos posàvem allí en la tauleta i en tot lo que els varen deixar anàvem traent i anàvem jugant i ells els més feliços. La navidad se té que viure, si no... és pals xiquets i pals grans tamé perquè els grans tamé volem participar un poquet. (...) Els reixos... una tarima tot un adornat, el Melchor, el Gaspar, el Baltasar... tots els joguets... els pajes... i anaven cridant-te conforme fan en Mascarell. Anaven cridant el nom i el nom la veritat pues anaves... I jo la sort meua saps quina era, que sempre me tocava el negre. I jo al negre tenia un cagalló enorme. Tenia un cagalló enorme i pujava i la bolseta i “xup” i a fugir.

Els Reis m’imagine que seria com ara, molta il·lusió... no sé si feien cabalgates entonces.

José Flich-. Sí, fèiem cabalgata sempre. Ací no ha desaparegut la cabalgata, tots els anys se fa. I a on jo tenia l’establiment passava la cabalgata pel carrer. Passava la cabalgata i la casa aixina omplint joguets.

I el dia de Reis a on vos deixaven coses, només en les vostre cases o en les ties també?

Rosa Catalá-. Les ties a mosatros no mos deixaven molta cosa que entonces no n’hi havien molts diners.

Però un dolç, alguna casca, alguna cosa...

Rosa Catalá-. No, la casca era de mon pare encomanà pel Rosso, del Rosso la casca. La meua germana té encara caixetes que... era la mateixa caixeta que la dúiem pa que mos la tornara a omplir. Ixa caixeta ja sabia el camí, tots els anys [risses]. Havies de pagar la caixeta, pues pagaves la casca i avant. No n'hi havia res, s'havia de contar molt.

Vicent Montagut-. En casa la fantasia dels crios la hem mantinguda molt. Quan venia després del dia de Reis ma mare mon pujàvem al terrat a vore vindre la Cabalgata dels Reixos per la montanya... i vèiem com les llumetes adelantaven. I després pues som famílies d'estes zones que són rurals, pues no com en les capitalines que fiquen les sabates o les botes al balcó, ací ficàvem pues coses de l'agricultura, pues garrofes. Ficàvem garrofes. I en ma casa ficàvem garrofes, herba seca i damunt un poal d'aigua pa que begueren els camells.